УДК 330.111.4
Коляда О.В., к.е.н., доцент
Національний університет ДПС України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті проведена соціально-економічна оцінка потенціалу малого підприємництва в Україні. Виявлено ряд причин, які перешкоджають його розкриттю.
Ключові слова. Підприємництво, мале підприємництво, середній клас, трансформаційна економіка

O. Kolyada

A SOCIO-ECONOMIC ESTIMATION OF POTENTIAL OF SMALL ENTERPRISE IS IN UKRAINE

In the article the socio-economic estimation of potential of small enterprise is conducted in Ukraine. Found out the row of reasons which hinder his opening.
Keywords. Enterprise, small enterprise, middle class, transformation economy.

Коляда Е.В.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

В статье проведена социально-экономическая оценка потенциала малого предпринимательства в Украине. Обнаружен ряд причин, которые препятствуют его раскрытию.
Ключевые слова. Предпринимательство, малое предпринимательство, средний класс, трансформационная экономика.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічний розвиток, який є стратегічною метою будь-якої країни, здійснюється завдяки існування в суспільстві таких цінностей, як свобода вибору, самостійність, орієнтація на індивідуальний успіх. Серед країн, що досягли загальновизнаних результатів зростання, всі робили ставку на розвиток ринково-конкурентних відносин, які сконцентровано відображаються через підприємницьку діяльність.

Сектор малого та середнього підприємництва в країнах з розвинутою ринковою економікою є одним з найважливіших і забезпечує близько 70% робочих місць та 50-65% виробництва валового внутрішнього продукту. Так, у США на малих підприємствах працює 54% всього населення, в ЄС -67% , в Японії – 78%.[1] В Україні ж, наразі, мале підприємництво не набуло рис потужного сектору ринку, що певною мірою впливає на стан економіки, задоволення суспільних потреб, що є рівним і серйозним конкурентом великого виробництва, розвивається за рахунок власних можливостей. Тому оцінка соціально-економічного потенціалу малого підприємництва в Україні і дослідження причин, що перешкоджають його розкриттю мають важливе значення для вирішення проблеми формування середнього класу.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які займаються даною проблематикою, необхідно відзначити Барановського О., Варналія З., Воротіну Л., Дригу С., Зянька В., Жаліла Я., Ковальчука Т., Кредісова В., Ляпіна Д., Ніколенка Ю, та інших.

Цілі статті: проведення соціально-економічної оцінки потенціалу малого підприємництва в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвиток сектору малого підприємництва в Україні відбувався скоріше не завдяки, а незважаючи на громадську думку, економічну ситуацію та

заходи уряду щодо її виправлення. Розглядаючи динаміку темпів зростання суб'єктів малого підприємництва можна спостерігати наступні тенденції.

Перша хвиля (1991-1995 рр.). Незважаючи на те, що деякі науковці цей період називають як «період відторгнення» [2, с. 28], активізації підприємницької діяльності відбувалась скоріше за все за інерцією слідом за прийняттям з 1987 року ряду законодавчо-нормативних актів в сфері підприємницької діяльності:

- Закони СРСР: „Про індивідуальну трудову діяльність" (1987), „Про кооперацію в СРСР" (1988);
- Закони України: „Про підприємництво" (1991 р.), „Про власність" (1991р.), „Про підприємства в Україні" (1991 р.), „Про господарські товариства" (1991 р.), „Про селянське (фермерське) господарство" (1991 р.), „Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" (1992 р.), „Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)" (1992) та інші.

Проте через необхідність збільшення податкових надходжень для фінансування соціальної сфери в умовах надзвичайно великого дефіциту з 18 травня 1993 р. обчислення ПДВ знову почало проводитися за ставкою 28% та, починаючи з другого кварталу 1993 р., повернулись до оподаткування доходу хоча і за зменшеною ставкою (18%). Щодо ППГ, то ставки оподаткування в 1993 р. змінювалися тричі за схемою: жорстка (з 1 січня по 1 червня), відносно полегшена (з 1 червня по 1 грудня), ще жорсткіша (з 1 грудня). Остання характеризувалась дуже високою прогресією: надмірна стрімкість та надзвичайно високий рівень (90%) зростання прогресії. З огляду на це питома вага ППГ у податкових надходженнях 1993 р. зменшилась з 14,9% до 7,5%. Податкові пільги для малих підприємств з 1993 р. були скасовані законодавчими актами, що спричинило значне зменшення темпів зростання кількості новоутворених та діючих малих підприємств.

Податки та зміни у податковому законодавстві стали чи не єдиним інструментом наповнення бюджету. Серед багатьох функцій основна увага приділялась лише фіскальній, що призвело до пригнічення підприємницької ініціативи та спотворило принципи справедливості та рівномірності. Така система оподаткування стала важливим чинником фінансової нестійкості господарюючих суб'єктів, особливо малих підприємств. Так, у 1994 р. ставка податку на доходи підприємств вже зростає з 18% до 22%, а в новій шкалі ставок ППГ, яка була введена в дію з 1 жовтня, хоча і зменшено граничну ставку з 90% до 50%, проте вдвічі зменшено і діапазон диференціації. Це, у свою чергу, призвело зменшення темпів зростання кількості малих підприємств до 1,2% у 1994 р в порівнянні з 25,2% у 1993 р.

Проте у 1995 р. темпи знову збільшились і становили 11,9%. Причиною такого зростання всупереч погіршення економічного стану країни стало впровадження в 1994 році Положення про реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності. Прийнятий порядок реєстрації позбавив чиновників безвідмовного важеля впливу на долю підприємництва — „дозволити чи не дозволити". Підприємець сам вирішував, бути йому чи ні. У податковій системі 1995 р. мало місце зниження ставки ПДВ з 28% до 20% та відбулось повернення до оподаткування прибутку підприємств з основною ставкою 30% та значно зменшеними ставками для інших видів діяльності. Зниження ставки сприяло підвищенню ефективності діяльності суб'єктів підприємництва, збільшенню кількості самих платників податку внаслідок послаблення податкового тиску.

Друга хвиля підвищення активності в секторі малого підприємництва почалась в 1998 році. На зміну етапу «відторгнення» прийшов етап «перекручування». Був розпочатий період змін старих стереотипів щодо приватної власності та підприємництва, що проявилось у зростанні темпів приросту суб'єктів МСП до +12,5%. Також цьому сприяла активізація урядом стимулюючих заходів в сфері малого підприємництва, зокрема, запровадження спрощеної системи оподаткування обліку і звітності для суб'єктів малого підприємництва.

Третя хвиля – з 2004 р. із зростанням кількості МСП на 16,5%. Причиною зростання кількості МСП можуть бути відчуття реальних позитивних результатів від стимулюючої податкової політики, дерегулювання підприємницької діяльності і загалом оптимістичні

очікування щодо тенденцій розвитку економіки (з 2000 р. темпи приросту ВВП набули позитивних значень).

Так з 2003 р. розпочалась реформа податкової політики, основною метою якої стало зниження податкового навантаження, реформування системи оподаткування прямих податків, розширення бази оподаткування в першу чергу за рахунок скасування необґрунтованих пільг, удосконалення механізмів справляння та адміністрування податків тощо. З 01 січня 2004 р. відбувся перехід від прогресивної шкали оподаткування доходів громадян до пропорційної із ставкою 13%, яку згодом підвищили до 15%, відбулось зниження ставки ППП з 30 до 25%, скасували готельний збір, плату за проїзд прикордонними територіями автотранспорту. Це все дає підстави стверджувати про наявність стимулюючих рис податкової політики.

З огляду на те, що період з 2004 по 2007 та 2010 роки були виборчими роками, то і бюджети, а значить і плани доходної частини бюджету відповідних років складались таким чином, щоб зробити все можливе й неможливе, щоб задовольнити «бюджетозалежний» електорат, основа якого є малозабезпечені та пенсіонери, а не представники середнього класу – суб'єкти малого підприємництва.

На початку 2005 р., проголошена «новою» владою лібералізація економіки закінчилась так і не розпочавшись. Під загрозою опинилась спрощена система оподаткування, ставка ПДВ, про зниження якої говорили вже не перший рік, залишається без змін, стримуються інвестиції в основний капітал, скасовані податкові пільги підприємствам, які існували на територіях зі спеціальним режимом оподаткування.

Кінець 2008 року – початок 2009 року ознаменувався подальшою фіскалізацією податкової політики не тільки на центральному, але і на місцевому рівні на тлі фінансово-економічної кризи. В лютому 2009 прем'єр-міністром висловила занепокоєність станом малого та середнього бізнесу та ініціювала підготовку законопроекту про введення мораторію на підвищення податків для малого і середнього бізнесу, в тому числі й на місцевому рівні, на період світової фінансово-економічної кризи [3].

За спадом економіки у 2009 році на початку 2010 р. почало відбуватись пожвавлення. В цілому, станом на початок 2008 року загальна кількість суб'єктів малого підприємництва в порівнянні з 1991 роком зросла у 12 разів, зокрема кількість малих підприємств у 6 разів, а кількість фізичних осіб - СПД – у 14 разів. Кабінет Міністрів України очікує збільшення кількості малих підприємств за підсумками 2011 року на 6,6 тис. – до 348,3 тис. одиниць, в 2012 році – до 355,9 тис. підприємств.[4] Проте, розвиток підприємництва в Україні в перші роки XXI століття свідчить про ряд негативних явищ, які накопичилися в його середовищі. Разом з темпами зростання чисельності суб'єктів малого підприємництва зростала і кількість підприємств, що не реалізовували продукцію та не надавали послуги, так звані «некро»-підприємства. Якщо у 2000 році до «некро»- підприємств відносилося кожне четверте мале підприємство, то у 2010 році – майже кожне третє.

Такий стан малого підприємництва характеризує повну відсутність секторальних ендогенних факторів його саморозвитку при повній відсутності екзогенних факторів, серед яких найважливішим є державна економічна політика сприяння розвитку цього сектора економіки. Економічна депресія, що набула сталого характеру, має прояв у недопустимо низькому рівні процесів капіталізації, інвестування, інформатизації та інноваційних технологій, які відбуваються в сегменті малого підприємницького середовища.

В Україні більше ніж 90% суб'єктів підприємницької діяльності відносять до суб'єктів малого підприємництва. За кількісним показником на 10 тис. осіб населення Україна обігнала середній показник по Східній Європі. Так, за даними Державного комітету статистики України, у 2010 році на 10 тис. осіб населення України припадало 63 малих підприємств. Даний показник в країнах центральної та Східної Європи – 34 підприємства, у Німеччині – 43, Англії – 59, Португалії – 66, Італії – 72.[5] Проте, статистичні данні створюють нам дуже примітивну модель класичного українського малого підприємства.

Розглядаючи структуру малого і середнього підприємництва у розрізі виробничої та невиробничої сфер, слід зауважити, що за останні роки вона залишається майже стабільною. За структурою галузева спрямованість українського малого бізнесу відповідає

загальносвітовим тенденціям. Вона залежить від багатьох факторів: адміністративних бар'єрів; конкурентного середовища; споживчого попиту, рентабельності, величини мінімального стартового капіталу, наявності державної підтримки тощо.

Водночас останнім часом спостерігається зменшення питомої ваги кількості торгівельних малих підприємств при одночасному збільшенні виробничих, що можна вважати позитивною тенденцією, оскільки в країнах з високо розвинутою нині економікою навіть первісне нагромадження капіталу проходило на фоні широкомасштабного розвитку виробничої сфери. Вона складає базу для всіх посередницьких і торгових операцій. Вся ринкова економіка будувалась на міцному фундаменті, в основі якого була і є сьогодні націленість підприємців на зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції і зниження витрат виробництва. Це складові параметри продуктивності та ефективності матеріального виробництва. Так, питома вага чисельності торгових малих підприємств зменшилась з 46,6% у 2000 р. до 33,7% у 2010 р; в той же час частка чисельності малих підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства з 3,8% у 2000 р. збільшилась до 4,5 % у 2010 р., малих підприємств зайнятих у будівництві з 8,7% у 2000 р. збільшилась до 10,4% у 2010 р.

За даними Держкомстату у 2010 році кількість зайнятих суб'єктів малого підприємництва у сфері торгівлі складала 52,12% від загальної кількості зайнятих в малому підприємництві, тоді, як у промисловості лише 10,9%. У загальному обсязі реалізованої продукції у 2010 році найбільшу питому вагу також мають суб'єкти малого підприємництва зайняті у сфері торгівлі - 61,51%, в той час як у промисловості лише 9,37%.

Низька активність використання об'єктів інтелектуальної власності у секторі малого підприємництва, недооцінка підприємствами інтелектуального капіталу призводить до спрямування ресурсів фінансової сфери на інвестування підприємств «традиційних галузей», а не до інноваційно активних підприємств чи науково-дослідних розробок.

Можна зробити висновок, що класичний представник українського малого підприємництва – представник торгового сектору або сектору послуг. Торгова орієнтація малого бізнесу природна, оскільки в торгівлі нижній границя розміру підприємства, здатного ефективно функціонувати та конкурувати з рештою, нижчий ніж в інших галузях. Це також стало наслідком руйнування єдиної розподільчої системи, яка була замінена множиною приватних оптових і роздрібних фірм - з одного боку, та недостатньою кількістю стартового капіталу для виробництва, який можна було накопичити в торгівлі – з іншого боку.

Негативний відбиток наклало і тривале панування експортної моделі економічного зростання, яка спиралася переважно на базові, енергоємні, сировинноорієнтовані галузі. Внаслідок цього в економіці не було встановлено прямого зв'язку між позитивною динамікою виробництва та місткістю внутрішнього ринку (купівельною спроможністю населення).

Гальмуючим фактором розвитку підприємництва у виробничій сфері є технологічна відсталість сучасної української економіки. Технологічні можливості за часів Радянського Союзу вже вичерпані. Країни-лідери світової економіки конкурують в межах п'ятого технологічного укладу та формують базу переходу до шостого укладу, тоді як технологічний стан в економіці України знаходиться в межах другого та четвертого технологічних укладів. Поняття «технологія» нерозривно пов'язане з поняттями «знання» та «інновації».

Інноваційна складова малого підприємництва в Україні залишається низькою, це значно знижує конкурентоспроможність вітчизняної продукції, містить серйозні загрози для успішного економічного розвитку. Дані Держкомстату свідчать, що за період 2001–2007 рр. питома вага підприємств, що впроваджували новітні технології, зменшилася на 4,8% і становила у 2007 р. лише 10%, кількість нових технологічних процесів за цей період збільшилася з 1403 у 2000 р. лише до 1145 – у 2006 р.

Зважаючи на такий розподіл малих підприємств в галузевій структурі їх реальний внесок у формування валового внутрішнього продукту має тенденцію до зменшення з 12,4% у 1997 року до 4,4% у 2007 і лише в 2009 році через зміну в методиці обчислення він зріс до 16,3%, проте вже у 2010 році він становив 14,2%.

Розвиток підприємництва в Україні характеризується значною регіональною нерівномірністю. Із загальної кількості малих підприємств, що здійснювали свою діяльність в країні у 2010 році, більше половини припадає на 7 регіонів: м. Київ (19,5% від загальної кількості малих підприємств країни), Донецьку (8%), Дніпропетровську (6,7%), Харківську (6,3%), Львівську (5,3%), Одеську (5,3%) області та Автономну Республіку Крим (5%). В більшості інших областей питома вага фізичних осіб – СПД не перевищує 2%.[6]

Вагому соціальну роль підприємництва визначає його здатність до швидкого і масштабного створення нових робочих місць. Зниження темпів зростання малих підприємств позначається на процесі стабільного зменшення кількості зайнятих на них. За період з 2000 року по 2006 рік Україна втратила більше 2 млн. робочих місць на підприємствах, причому ця втрата відбулася на великих та середніх підприємствах, оскільки загальна чисельність найманих працівників на малих підприємствах залишилася у 2006 році майже на рівні 2000 року (відповідно 1748,1 тис. та 1730,4 тис. найманих працівників).

Динаміка середньорічної кількості найманих працівників на малих підприємствах в Україні у відсотках до попереднього року залишається майже не змінною. Так, в період з 1998 по 2003 темпи приросту зайнятих працівників на малих підприємствах зростала в середньому на 6% щороку. Проте, починаючи з 2004 р., спостерігаються негативні тенденції у кількості зайнятих на малих підприємствах. Так, з 2004 року кількість зайнятих на малих підприємствах почала зменшуватись в середньому на 4% щороку. Приріст кількості зайнятих на малих підприємствах збільшується з 2006 року і за даними Держкомстату України, за підсумками 2007 року кількість працюючих у фізичних осіб-підприємців, становила 3678,9 тис. осіб або на 8,2% більше в порівнянні з 2006 роком. У 2010 році кількість зайнятих на малих підприємствах становить 25,4% від загальної кількості зайнятих в економіці України.

Якщо звернути увагу на показник середньорічної кількості найманих працівників у розрахунку на одне підприємство, то можемо зробити висновок, що найбільший показник (25 осіб) був в 1991 р., в 2000 р. він значно зменшився і становив лише 8 чол., така тенденція спостерігалась і надалі, в 2003 р. вона знизилась взагалі до 7 осіб, а в період 2005-2006 рр. - до 6 осіб, а у 2010 р. – 5 осіб, що свідчить про процес подрібнення.

Висновки. Проведений аналіз вказує на те, що на фоні формального кількісного зростання сектора малого підприємництва фактично відбувається зниження якісних показників, що ілюструють реальну ефективність його діяльності, а саме - не виконує ролі провідного сектора ринкової економіки України, не є ринкоутворюючим чинником, як це має місце в інших країнах; не забезпечує реалізацію інновацій; не формує в достатній мірі новий соціальний прошарок підприємців-власників, які повинні стати основою формування середнього класу як соціальної бази ринкових реформ.

Це дає підставу стверджувати, що соціально-економічний потенціал малого підприємництва в Україні не використовується в повній мірі через ряд ключових перешкод, а саме: недосконаліть державної політики підтримки малого підприємництва, надмірне податкове навантаження, не достатня підготовленість підприємців до ведення власної справи і такі обставини негативно впливають на формування середнього класу в Україні.

Список використаних джерел:

1. Дрига С. Г. Мале підприємництво України: становлення, механізм управління та підтримки : монографія / С. Г. Дрига. – К. : ДКС центр, 2009. – 362 с.

2. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: монографія / Варналій З.С., Кампо В.М., Мазур І.І., Миронова Г.А. та ін. / За ред. З. С. Варналія, В. М. Кампо В.М. – К. : Знання України, 2005. – 380 с.

3. Прокопенко О. Прем'єр обіцяє мораторій на підвищення податків для малого й середнього бізнесу [Електронний ресурс]. // Укрінформ 16.02.2009. – Режим доступу : http://photo.ukrinform.ua/ukr/current /photo.php?id=253838

4. Кабмін очікує збільшення кількості малих підприємств[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.unian.net/ukr/detail/102918

5. Putting small businesses first. Europe is good for SMEs, SMEs are good for Europe/2008 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ec.europa.euenterprise/newsroom/cf/document.cfm?action=display&doc_id=3428&userservice_id=1&request.id=0

6. Кількість малих підприємств за регіонами [Електронний ресурс]. / Держкомстат України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua